

Знання про людину як основа формування соціальної компетентності

Галина Васьківська,

кандидат педагогічних наук,

старший науковий співробітник лабораторії дидактики

Інституту педагогіки НАПН України

Стаття актуалізує проблему формування соціальної компетентності старшокласників, зокрема на уроках літератури. Засвоєння знань про людину розглядається як основний компонент формування соціальної компетентності учнів.

Ключові слова: дослідницька діяльність учнів, знання про людину, соціальна компетентність, соціальне пізнання навколишнього світу.

Актуальність питання. Проблеми соціалізації і становлення учнів як соціально компетентних є в сучасній освіті одними з найактуальніших, такими, що вимагають максимум зусиль для їх розв'язання. Зважаючи на нинішні тенденції деякого переформатування уявлень про людину як таку, її освіту як ключ до пізнання самої себе, можна говорити, що водночас акцентується увага й на потребі навчання і виховання соціально орієнтованої особистості. На думку вчених, така особистість має бути здатною не лише адаптуватись у суспільстві з його правилами, нормами і законами, а й спроможна зреалізувати себе як неповторну індивідуальність, здійснюючи свідомий життєвий вибір (власну траєкторію буття), формуючи необхідну для себе і сприйнятну для суспільства систему цінностей. Тож першочерговим є наразі розгляд проблем взаємодії людини і суспільства, аналіз особливостей соціалізації особистості, специфіки соціального становлення і соціального розвитку школяра [2; 4; 5; 6]. Від того, наскільки ефективно людина може взаємодіяти з навколишнім світом і співпрацювати з людьми, проявляти толерантність до інших культур, співвідносити особисті інтереси з потребами суспільства, формувати власну систему цінностей, залежить її становлення як громадянина, а отже, й розвиток її соціальної компетентності.

Мета статті — розкрити роль і значення знань про людину у процесі формування соціальної компетентності учнів старшої школи.

Виклад основного матеріалу. Одним з напрямів модернізації старшого ступеня загальної освіти є профільне навчання. Профільне навчання покликане забезпечити (окрім поглибленого вивчення окремих предметів і допрофесійної підготовки) розвиток соціальної компетентності, а відтак й успішну соціалізацію учнів. Тобто, пріоритетними завданнями, які має розв'язати сучасна школа, є розвиток нахилів учнів, їхніх інтересів і здатностей до соціального самовизначення. З огляду на це, розвиток самостійності, здібності до творчої діяльності і готовності до співпраці, а також формування толерантності, громадянської відповідальності і правової самосвідомості (адаптація до мінливих умов життя у суспільстві) набувають виняткового значення, змушуючи підпорядковувати зміст освіти, навчальні технології, навчально-виховний процес загалом найголовнішому — вихованню справжнього громадянина як представника вільної і незалежної країни. Саме тому перед школою ставить-

ся завдання зберегти фундаментальність освіти, водночас посилити практичну і поглибити життєву спрямованість змісту освіти, розвивати в учнів здатність до мислення й самостійної діяльності, дбаючи про їхні ціннісно-сміслові орієнтації.

Оновлення шкільної освіти передбачає виконання низки завдань:

— формування досвіду самопізнання, самореалізації, індивідуальної і колективної дії, на основі якої може бути здійснено соціальне і професійне самовизначення;

— формування стійкості до асоціальних впливів, до будь-яких шкідливих для здоров'я звичок і неадекватної поведінки, яку можуть демонструвати інші люди;

— посилення різних видів і форм організації діяльності учнів, що спрямована на оволодіння реальним соціальним досвідом;

— формування соціальної компетентності на рівні готовності до свідомої участі у громадському житті, розвитку соціальної активності учнів;

— формування усвідомленого вибору подальшої освітньої траєкторії або професійної діяльності;

— опанування засобів інформаційних технологій на рівні користувача;

— опанування іноземних мов на робочому рівні;

— посилення соціально-гуманітарної, ціннісної орієнтованості загальної середньої освіти, розширення і конкретизації її соціального й культурного контекстів [10, с. 46—52].

Отже, можна констатувати, що сучасна освіта спрямована, передусім, на створення умов для можливості опанування підростаючим поколінням такого досвіду, який сприятиме самовизначенню особистості у різних сферах і становленню її соціальної компетентності.

Компетентність — поняття, яке у світовій педагогічній практиці з другої половини ХХ століття посідає одне з центральних місць. Водночас у багатьох джерелах його трактують по-різному. Зокрема, компетентність розглядають: як освітні результати, які досягаються не тільки засобами змісту освіти, але й соціальної взаємодії [1, с. 408—409]; як володіння знаннями, що дають змогу висувати судження про будь-що [7]; інформованість і здатність реалізувати свої можливості у певній галузі життєдіяльності; як досвід у тій чи іншій галузі, який уможливить гарантоване досягнення високих результатів у певному виді діяльності; як психологічну якість, що означає силу і

впевненість, яка виходить із почуття власної успішності й корисності, що сприятиме усвідомленню людиною своєї здатності ефективно взаємодіяти з оточенням, продуктивно розв'язувати поставлені завдання [8, с. 83]. Отже, компетентність можна визначити як інтегративну особистісну якість, що формується у процесі соціалізації і дає змогу людині швидко й адекватно адаптуватися в суспільстві й ефективно взаємодіяти з соціальним оточенням.

На думку більшості дослідників, до складу будь-якої компетентності входять:

- знання про предмет діяльності;
- уміння орієнтуватись у ситуаціях, які пов'язані з цим предметом;
- уміння правильно визначати свої можливості, можливості інших, ставити задачі і знаходити адекватні їм рішення;
- досвід поведінки з предметами;
- розвинуті інтуїція, рефлексія, емпатія.

Відсутність єдиної думки щодо ключового поняття "компетентність" породжує різні думки щодо поняття "соціальна компетентність". Утім, узагальнивши різні позиції, можна казати, що соціальна компетентність — це соціальні навички, які дають змогу людині адекватно виконувати норми і правила життя у суспільстві [9].

Соціальна компетентність містить:

- знання про будову і функціонування соціальних інститутів у суспільстві, про соціальні структури, про різні соціальні процеси, що відбуваються у суспільстві;
- знання рольових вимог, які висувуються суспільством до представників того чи іншого соціального прошарку;
- навички рольової поведінки, що зорієнтована на той чи інший соціальний статус;
- знання загальнолюдських норм і цінностей, а також норм (звичок, звичаїв, традицій, моралі, законів, заборон тощо) у різних сферах і галузях соціального життя — національного, політичного, релігійного, економічного, духовного тощо;
- уміння й навички ефективної соціальної взаємодії (володіння вербальною і невербальною комунікаціями, механізмами взаєморозуміння у процесі спілкування);
- знання й уявлення людини про себе, сприйняття себе як соціального суб'єкта та ін.

Тобто, змістовим аспектом соціальної компетентності є активна, ініціативна й конструктивна позиція людини щодо життя суспільства, її участь у тому, що відбувається довкола, і відповідальність за це, її прагнення до поліпшення якості власного життя. До особистісного аспекту соціальної компетентності належать уміння здобувати знання про світ і себе, піклуватися про себе та інших, вибудовувати свої відносини з соціумом і стосунки з оточенням. Звісно, відмінності у розумінні сутності і структури соціальної компетентності позначаються і на процесі її формування.

Соціальна компетентність як здатність особистості розуміти щоденні ситуації, прогнозувати їх розвиток, бачити і передбачати варіанти реальної поведінки у цих ситуаціях інших людей, здатність і готовність співпрацювати, діяти самостійно і відповідально на основі вміння накопичувати і обмірковувати соціальну інформацію, є метою будь-якої виховної роботи і ядром соціалізації.

Багатогранність соціальних відносин і зв'язків у сучасному світі зумовлюють складність соціальних дій, які, втім, у період дорослішання мають бути засвоєні особистістю. Тож процес формування соціальної компетентності має враховувати специфіку умов життя су-

часної людини. З огляду на викладене, мають створюватися "умови для засвоєння дітьми соціальних навичок і ролей, розвитку культури їхньої соціальної поведінки з урахуванням динаміки соціально-економічних змін [3, с. 5—8]".

Процес формування соціальної компетентності в учнів старшої школи можна подати як дидактичну модель, що містить певні блоки:

— *змістовий* — представлений змістом гуманітарних предметів і який визначається вимогами державного освітнього стандарту; механізм реалізації — інтерактивні методи взаємодії (індивідуальні, групові, міжгрупові) на уроках;

— *діяльнісний* — сприяє формуванню в учня суб'єктного досвіду, його компонентів в інтерактивній взаємодії, які слугують підвалинами для розвитку соціальної компетентності;

— *результативний* — представлений обґрунтованими критеріями соціальної компетентності: цінностями і пріоритетами соціальної взаємодії, соціально значущими якостями особистості, знаннями соціального характеру і функціональною грамотністю.

За підсумками конкретного навчання вчитель вносить певні корективи у зміст або форми і методи роботи. Якщо учень усвідомлює, що йому бракує знань чи умінь для діяльності у певній галузі соціальної взаємодії і спілкуванні, тоді вдається до самокорекції. Він самостійно удосконалює свої знання і вміння шляхом самоосвіти: читання додаткової літератури, відвідування певних курсів за вибором, використання електронних інформаційних ресурсів тощо.

Нами виокремлено низку умов, що дадуть змогу формувати соціальну компетентність старшокласників:

— практичні заняття мають бути безперервними, тобто, здійснюватися протягом усіх років навчання у школі, що уможливить поступове введення учня у соціальну роль;

— необхідно під час практичних занять ознайомлювати учнів з різними життєвими ситуаціями, що забезпечуватиме практичну підготовку до соціального спілкування і взаємодії;

— слід надавати учням можливість не лише отримувати інформацію, а й повноцінно спілкуватися і взаємодіяти.

Отже, формування соціальної компетентності в учнів старшої школи має бути гуманним за змістом і методами навчально-виховного процесу, охоплювати всі знання про людину і правдиво відображати суспільні досягнення, не вдаючись ані до прикрашання, ані применшення їх значення. Водночас має відбуватися стимулювання логічного аналізу і порівняння різних поглядів з тих самих питань за широкого використання діалогових методів роботи на уроці, а також формуватися звичка мислити в широкому міждисциплінарному полі знань. Формування соціальної компетентності в учнів старшої школи також має ґрунтуватися на загальнолюдських цінностях — повазі до прав і свобод особи, дбайливому ставленні до природи і пам'яток культури, співчутті й милосердді до інвалідів, здоровому способі життя. З іншого боку, має спонукати учнів до фізичного, інтелектуального й морального самовдосконалення, постійного саморозвитку творчого потенціалу (активізація творчої рефлексивної діяльності); надавати учням методичні засоби для самопізнання й самовиховання (а також для: гармонізації стосунків з людьми, довкіллям; запобігання нещасним випадкам; самозахисту й виживання в екстремальних умовах перебування; неприйняття соціальної нерівності

людей). Серед переліченого не останню роль відіграють толерантне ставлення до расових, національних, релігійних та інших відмінностей, а також сприяння вільному й раціональному самовизначенню у політичній, професійній, духовній та іншій сферах, що потребує високої професійно-моральної віддачі учителів під час виконання ними своїх безпосередніх педагогічних обов'язків.

Аналіз психолого-педагогічної літератури та шкільної практики дає змогу визначити умови формування соціальної компетентності на уроках літератури через засвоєння знань про людину як чинника психологічного розвитку особистості. Старшокласникам притаманна вікова особливість пізнання, порівняння й співчуття, бажання проникнути у світ іншої людини. Література як носій психологічного знання у цьому процесі відіграє винятково важливу роль, адже виступає своєрідним засобом їх розв'язання.

У літературній освіті переживання розвиває співчуття, розуміння, взаєморозуміння, взаємовідносини, сприяє оцінці своєї поведінки і поведінки інших. С.Л. Рубінштейн розглядає поведінку людини як сукупність вчинків, тобто, таких дій, за яких "...провідне значення має свідоме ставлення людини до інших людей, до норм громадської моралі [11]".

Формування соціальної компетентності на уроках літератури відбувається завдяки аналізу вчинків героїв і проблемних ситуацій у такій послідовності: 1) усвідомлення ситуації як такої; 2) усвідомлення складності відповідної ситуації; 3) вибір способів прояву індивідуального у процесі усвідомлення й розуміння альтернативних шляхів поведінки. Соціальне пізнання людини (поведінка, вчинки, стосунки літературних героїв) у старших класах можна організувати на уроках літератури під час аналізу художнього тексту, спираючись на ціннісно-сміслові орієнтації і особистий досвід учнів. Учитель використовує активні методи навчання, організовує діяльність учнів щодо аналізу конкретних ситуацій із сюжету художнього твору, створюючи умови (складає відповідні літературні задачі) для порівняння поведінки героїв, їхніх учинків зі своєю позицією і позицією автора і його героїв. Усвідомлення соціального досвіду, закладеного у художньому творі, вимагає організації самостійної пошукової, творчо-пошукової, дослідницької і творчої діяльності учнів. Усе це спонукає до необхідності реалізації особистісно-орієнтованого підходу у використанні активних методів навчання (заглиблення у конкретну ситуацію), що передбачає організацію мисленевої діяльності учнів під керівництвом вчителя з метою навчити виокремлювати проблемні ситуації, що пов'язані з учинками героїв, і навчити логічно виокремлювати сутність проблеми, аналізувати, порівнювати, зіставляти взаємини, переживання, особистісні якості учасників ситуації, оцінювати наслідки, робити узагальнення і висновки. Тобто навчити учнів співвідносити проблеми, які розглядаються, вчинки героїв з їхнім особистісним досвідом, давати оцінку поведінці і життєвим позиціям героїв, знаходити варіанти розв'язання проблеми.

Засвоєння знань про людину як основного компонента формування соціальної компетентності передбачає змішаний тип уроків на основі інтерпретації художнього тексту, що дає можливість розвивати особистісне сприйняття твору. Доцільно було б організувати аналіз художнього твору з використанням ускладнених завдань, збільшення частки самостійності учнів з вкрапленням у структуру уроку групових та індивідуальних завдань.

За розгляду будь-якої ситуації з твору учень повинен оперувати такими поняттями, як герой, характер, мовна характеристика, діалоги героїв, авторська оцінка. Аналіз учнями моральної поведінки героїв передбачає виокремлення знань моральних норм, уміння розпізнавати їх у поведінці героїв, співвідносити поведінку з особливостями характеру і умовами ситуації, а також порівнювати героїв на основі моральної поведінки.

Для прикладу проаналізуємо роботу над соціально-психологічною драмою Ольги Кобилянської "Земля". Після прочитання твору, на етапі засвоєння нового змісту і закріплення матеріалу, доцільно провести урок на тему: "Моральні випробування героїв" за трьома етапами.

Перший. Для того щоб учні розкрили рівень моральної досконалості, необхідно щонайперше поставити запитання: "Хто такий заздрісник?", "Як ви ставитеся до заздрощів?", "Які моральні якості ви знаєте?".

Другий. Усвідомлення моральних аспектів проблемних ситуацій. Вчитель організує дослідницьку роботу щодо визначення проблемної ситуації учасників конфлікту. Старшокласники аналізують, порівнюють, оцінюють вчинки і характери героїв за таблицею аналізу поведінки і вчинків героїв.

Герой твору	Вчинок (поведінка)	Мета (усвідомлена чи несвідомо)	Результат (наслідок)	Варіанти розв'язання проблеми (зміни поведінки тощо)
Івоніка				
Михайло				
Марійка				
Сава				
Рахіра				

Закріплення морального досвіду учнів організовується у процесі оцінювання моральних якостей героїв за здійсненими ними вчинками. Старшокласники відповідають на запитання: "Чим керувалися герої, здійснюючи свій вибір?".

Проблемна ситуація, моральні колізії розкриваються у композиції художнього твору: зав'язці, конфлікті і розв'язці. У межах художнього твору такий аналіз можна організувати відповідно до композиції твору, де:

— зав'язка — неефективна поведінка, яка викликає необхідність змінити ситуацію (це може бути образа, агресія, ненависть, що проявиться у вчинку, тощо);

— конфлікт — зіткнення цілей, способів їх досягнення, духовних цінностей, що проявляються у розкритті позицій, у переживаннях героїв;

— розв'язка — це наслідок (або результат), до якого дійшли герої, оцінка проблеми, вчинків різними учасниками; це виникнення нових почуттів, які змушують героїв змінити ставлення до іншої людини чи якоїсь події.

Третій. Узагальнення знань учнів у процесі вибору моральної поведінки. Запитання для учнів на цьому етапі: "У чому полягає ідея змісту твору?", "Яку моральну проблему розв'язав автор у творі?", "На чому засновано принцип людяності?", "Чи можливі подібні ситуації у нашому житті?".

Висновок. З огляду на викладене, доходимо висновку, що у формуванні соціальної компетентності значну роль відіграє дослідницька діяльність старшо-класників, яка дає змогу усвідомлювати набагато ширший спектр аспектів моральної поведінки у вчин-

---

ках людей. Така діяльність розвиває здатність учнів розуміти факти, події, явища, прояви індивідуальної поведінки інших і взаємини між людьми як такі. У такий спосіб школярі просуються шляхом соціального пізнання навколишнього світу взагалі і людини зокрема. Заглиблення у конкретні події, викладені в літературно-художньому тексті, виступає інструментом розкриття ролі і значення знань про людину у процесі формування соціальної компетентності учнів старшої школи.

Література

1. Бібік, Н. М. Компетентність у навчанні [Текст] / Н. М. Бібік // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; [гол. ред. В. Г. Кремень. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — С. 408—409.
2. Голованова, Н. Ф. Социализация и воспитание ребенка: учебное пособие для студентов высших учебных заведений [Текст] / Н. Ф. Голованова. — СПб.: Речь, 2004. — 272 с.
3. Ковальчук, М. А. Концептуальные подходы к деятельности классного руководителя по воспитанию толерантной личности [Текст] / М. А. Ковальчук, М. И. Рожков // Ярославский педагогический вестник. — 2002. — №3 (82). — С. 5—8.

4. Кузьменко, О. А. Соціальне становлення особистості в умовах відкритої соціально-педагогічної системи: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 [Текст] / О. А. Кузьменко. — К., 1988. — 18 с.

5. Лавриченко, Н. М. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы [Текст] / Н. М. Лавриченко. — К.: ВіРА ІНСАЙТ, 2000. — 444 с.

6. Лифинцев, Д. В. Теория и практика социальной работы в США [Текст] / Д. В. Лифинцев. — Калининград, 2004. — 320 с.

7. Практическая психология образования [Текст] / [под ред. И. В. Дубровиной]. — М.: ТЦ Сфера. — 1997. — 523 с.

8. Психологический словарь: 3-е изд., доп. и перераб. [Текст] / [авт.-сост.: В. Н. Копорулина, М. Н. Смирнова, Н. О. Гордеева]. — Ростов н/Д: Феникс, 2004. — 640 с.

9. Психология современного подростка [Текст] / [под ред. Л. А. Редуш]. — СПб.: Речь, 2005. — 400 с.

10. Рогов, Е. И. Настольная книга практического психолога в образовании: учебное пособие [Текст] / Е. И. Рогов. — М.: ВЛАДОС, 1996. — 529 с.

11. Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии [Электронный ресурс] / С. Л. Рубинштейн. — Режим доступа: <http://psicom.ru/index172.html>

Статья актуализирует проблему формирования социальной компетентности старшеклассников, в частности на уроках литературы. Усвоение знаний о человеке рассматривается как основной компонент формирования социальной компетентности учеников.

Ключевые слова: исследовательская деятельность учеников, знание о человеке, социальная компетентность, социальное познание окружающего мира.

The article emphasizes the problem of social competence forming in the high school students, especially during literature classes. Acquiring knowledge about man is considered to be a main component of students' social competence forming.

Keywords: students' research work, knowledge about man, social competence, social cognition of the surrounding world.
